

Toekomst voor een historisch landschap?

Het veenweidegebied tussen wereldmarkt en Randstad

Het Groene Hart is een bedreigd landschap. Voor de landbouw, zoals die nu wordt beoefend, bestaat geen reële toekomst. En zonder de landbouw als beheerder, heeft het unieke veenweidelandschap ook geen toekomst. Een systeeminnovatie die leidt tot nieuwe ruilverhoudingen tussen veenweideboeren en burgers in de omringende steden, biedt echter perspectieven. Veenweidebedrijven hebben dan niet langer alleen een sociaal-economische basis in landbouwproductie, maar ook in het combineren van grondgebonden landbouw met groene dienstverlening. De nabijheid van de stad is daarbij, zoals dat al eeuwen het geval was, een belangrijke factor.

Een kleine duizend jaar geleden werden de grote veengebieden in West-Nederland ontgonnen. Er ontstond een bijzonder cultuurlandschap, dat nog altijd gezichtbepalend is voor het veenweidegebied (Borger et al., 1997).

Het ontginningspatroon met hoeven op een rij in streekdorpen, en elke boer op een eigen kavel legde het gebied als het ware gereed om deel te nemen aan de individualistische markteconomie (De Vries, 1974). De nabijheid van groeiende steden, vaak tevens handelscentra, bevorderde eveneens een vroege marktoriëntatie.

Zo voorzag de landbouw in het gebied in de behoefte aan industriële grondstoffen. Bijvoorbeeld voor de scheepsbouw, getuige de vele hennepakkertjes die tot in de tweede helft van de 19e eeuw voorkwamen. En de landbouw maakte op haar beurt ook gebruik van restproducten (spoeling) uit de industrie (Van der Ploeg, 1984).

Een belangrijke prikkel richting markteconomie, was de bodemdaling. Die was inherent aan de fysische omstandigheden in het Groene Hart. De bodem van ontgonnen veen daalt, omdat ontwatering het veen blootstelt aan de lucht en doet oxideren. Na een periode van graanbouw, met relatief hoge opbrengsten vanwege de extra mineralen die vrijkwamen uit het verterende veen, vernatte het gebied zo sterk, dat boeren zich genoodzaakt zagen te stoppen met akkerbouw. Alleen weidebouw was nog mogelijk omdat deze minder kwetsbaar is voor wateroverlast.

Het afstoten van de akkerbouw werd bevorderd door de, in vergelijking met graan, relatief gunstige prijzen voor zuivel. Stedelijke nabijheid lokte namelijk, overeenkomstig het klassieke model van Von Thünen (1842), een specialisatie uit op bederfelijke voedingswaar en andere landbouwproducten met hoge transportkosten. Er ontstonden in het veenweidegebied consumptiemelkgebieden direct rond de steden (Tosseram, 1936) terwijl iets verder van de stad een bedrijfssysteem met een combinatie van boerenkaasproductie en het vetmesten van varkens voor slagers in de stad belangrijk was (Kooy, 1956). Er waren dicht bij de stad echter tot het einde van de 19e eeuw ook omvangrijke 'aparte agrarische bedrijfsstijlen in de stedelijke nabijheid' (Van der Ploeg, 1984) die niet zozeer profiteerden van nabije stedelijke afzetmarkten, maar vooral dankbaar gebruikmaakten van stedelijke toelevering van mest en goedkoop veevoer uit wat tegenwoordig 'organisch afval' zou heten. Rond stedelijke centra met drankstokerijen, andere levensmiddelenindustrieën of lijmfabrieken, ontstond een uitgebreide intensieve rundveehouderij (afmesten, afmelken) in zogeheten spoelingsdistricten, terwijl ook individuele *swill*-bedrijven dankbaar gebruik maakten van veevoer uit de stad, overigens niet alleen voor intensieve rundveehouderij maar ook voor varkenshouderij.

De wisselwerking tussen stedelijke en rurale ontwikke-

**BARELD VAN DER
PLOEG**

Dr. Ir. B. van der Ploeg, LEI,
afdeling Maatschappijvraagstukken (gestationeerd bij Alterra), Postbus 47,
6700 AA Wageningen,
b.vanderploeg@lei.wag-ur.nl

ling heeft aldus een lange voorgeschiedenis in het Groene Hart. Maar ook nu biedt de stedelijke nabijheid kansen aan de landbouw. De productieomstandigheden in het Groene Hart bieden namelijk nauwelijks nog perspectieven voor een op voedselproductie gerichte landbouw. De wens waterpeilen te verhogen zal de productieomstandigheden nog verder verslechteren. Verbreding van de economische basis met het leveren van groene diensten biedt echter wel perspectieven (Van der Ploeg et al., 2001; Van der Ploeg, 2001). Boeren in het Groene Hart profiteren daarbij wederom van de nabijheid van steden als afnemer.

Veenweidelandschap als een complex ruimtelijk systeem

Een complex ruimtelijk systeem

Figuur 1 vertelt in vier strofen een actueel verhaal over het veenweide landschap in het Groene Hart als een complex systeem met vier subsystemen.

Het meest basale subsysteem is *Bodem en Water* waarop het subsysteem *Veenweidebedrijf* is gevestigd. De waterrijke bodem veroorzaakt drassige productieomstandigheden, wat een stempel zet op de hier gevestigde landbouw (weide-

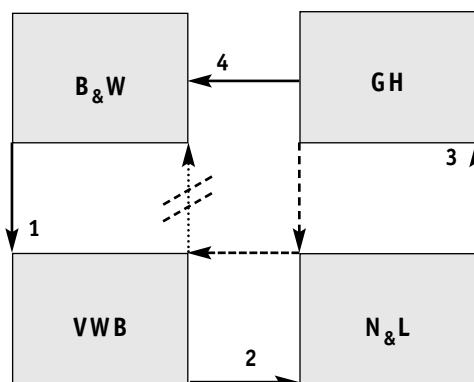
bouw). Echter, boeren en landbouwkundig geïnspireerde landinrichters stemden in het vrij recente verleden de productieomstandigheden sterk af op de behoeften van productielandbouw, vooral door diepere ontwatering. De laatste decennia komt men hierop terug omwille van bodembehoud (verbroken terugkoppelingspijl).

Het subsysteem *Veenweidebedrijf* is op zijn beurt de economische drager voor het subsysteem *Veenweide-natuur en -landschap*. De conventionele landbouwontwikkeling hield daar weinig rekening mee. Er was een tendens tot gelijk-schakeling met andere landbouwgebieden, dezelfde bedrijfsgebouwen en hetzelfde intensieve grondgebruik met weinig ruimte voor natuur. Agrarische verbreding biedt, middels 'groene diensten', enig tegenwicht, vandaar de terugkoppelingspijl in de figuur.

Het subsysteem *Veenweide-natuur en -landschap* - inclusief boeren natuur zoals 'koeien in de wei' - maakt vervolgens het veenweidegebied aantrekkelijk als het Groene Hart van de Randstad. Er is een toenemende tendens om dit subsysteem niet langer op te vatten als een toevallig bij-product van de landbouw, maar om het met groene diensten en daarmee verbonden dienstverlening aan het publiek bewust dienstbaar te maken aan de *groene hart functie* voor de Randstad (zie terugkoppelingspijl). Deze functie

Figuur 1 Het Groene Hart als een samenspel van vier subsystemen.

Figure 1 The Green Heart seen as a combination of four subsystems.

Toelichting:

GH = Groene Hart

N & L = veenweide- natuur en landschap

VWB = veenweidebedrijf

B & W = subsysteem bodem en water (meest basaal)

komt tegemoet aan uiteenlopende stedelijke behoeften, zoals een planologische reservefunctie, recreatieve uitloop en exclusief wonen, maar ook het verlangen naar rust, ruimte en groen als tegenhanger van drukte, volheid en verstening in de stad. Het 'weigevoel' voor het Groene Hart verwijst verder naar de wens om de landbouw in het landschap of meer specifiek 'koeien in de wei', 'gras en wolven' en het historische cultuurlandschap te (be)houden. Ook het beleid voor waterpeilen wordt in toenemende mate afgestemd op belangen en inzichten vanuit de stedelijke samenleving en steeds minder vanuit primair landbouwkundige perspectieven. Daarbij speelt ondermeer een rol dat steden op den duur steeds meer last krijgen van bodemdaling in het omliggende agrarische gebied.

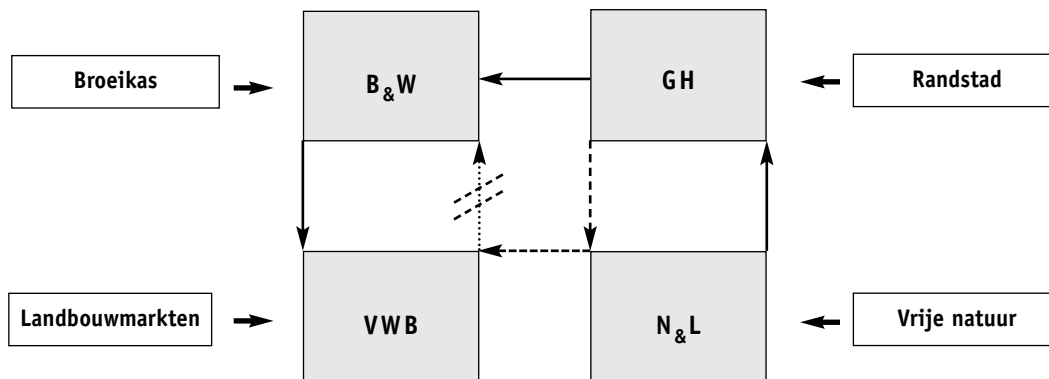
Het ruimtelijk systeem als speelbal van tegenstrijdige invloedsferen

Figuur 2 illustreert de boodschap dat diverse invloedsferen tegengesteld duwen tegen het veenweidesysteem in het Groene Hart.

Het basale subsysteem *Bodem & Water* heeft een primaire koppeling met de dampkring. Daardoor is het beleid voor het veenweidegebied gevoelig voor bepalingen in het verdrag van Kyoto, vanwege de omvangrijke emissies uit een

ontwaterd veengebied dat wordt 'opgestookt' (vooral CO₂). Dit beleid is ook gevoelig voor de zorg om de waterhuishouding in laag Nederland op langere termijn beheersbaar te houden (droge voeten straks), ondanks de verwachte stijging van de zeespiegel, een wassende piek-aanvoer uit de grote rivieren en de voortgaande daling van het maaiveld versus de landbouwkundige behoefte aan diepere ontwatering (droge voeten nu).

De economische drager van het veenweidelandschap in het Groene Hart heeft een primaire koppeling met de liberaliserende afzetmarkten voor zuivel, en staat ook onder sterke invloed van aankoopmarkten waarop in hoog tempo nieuwe technieken - zoals de melkrobot - beschikbaar komen. Op bedrijven die deze kunnen toepassen, zorgt dit voor een stijgende productiviteit van arbeid, grond en vee. Het verhogen van de voeropbrengsten per hectare en het handhaven van de weidegang voor vergrote melkveestapels stuiten, vanwege de drassige en trapgevoelige veengrond, op fysieke grenzen, vooral bij hogere waterpeilen. De remedie - landbouwkundige waterpeilen - stuit op maatschappelijke barrières, omdat het 'opstoken' van het veen niet acceptabel lijkt vanuit Waterbeleid voor de 21e eeuw.

Figuur 2 Conflicterende eisen vanuit verschillende invloedsferen.

Figure 2 Conflicting demands made by different environments.

De veenweiden binnen de postindustriële samenleving

De postindustriële samenleving legt voor de Groene Ruimte nieuwe accenten. Voorheen, in de industriële samenleving, waren landinrichting en ruimtelijke ordening ingesteld op scheiding van functies, terwijl nu voor grondgebonden landbouw het combineren van functies het devies is. Toen waren er landbouwgebieden, recreatierreinen, woongebieden en bedrijfsterreinen. In stedelijke gebieden (compacte stedenbeleid) is nog veel over van deze monofunctionaliteit. Er is echter wel de behoefte om 'het land' weer dichterbij de stad te halen. Dit leidt tot *farming in the city's countryside* (Bryant, 1992), iets wat lijkt op de aparte agrarische bedrijfsstijlen in de stedelijke nabijheid uit de preindustriële (ambachtelijke) samenleving met een accent op landbouwproducten met hoge transportkosten inclusief bewaarverliezen. Met *farming in the city's countryside* wordt de eerder genoemde theorie van Von Thünen (1842) over 'afstand tot de stad'

als bepalende factor voor agrarische bedrijfsoriëntaties weer actueel. De nieuwe dienstverlenende landbouw brengt niet zozeer landbouwproducten uit een streek voort, maar 'cultiveert' de streek zelf met al haar bekoringen. Om dit 'product' te kunnen 'consumeren' moeten burgers de boer op. Afstanden spelen daarbij een grotere rol dan bij bulkproducten uit de landbouw.

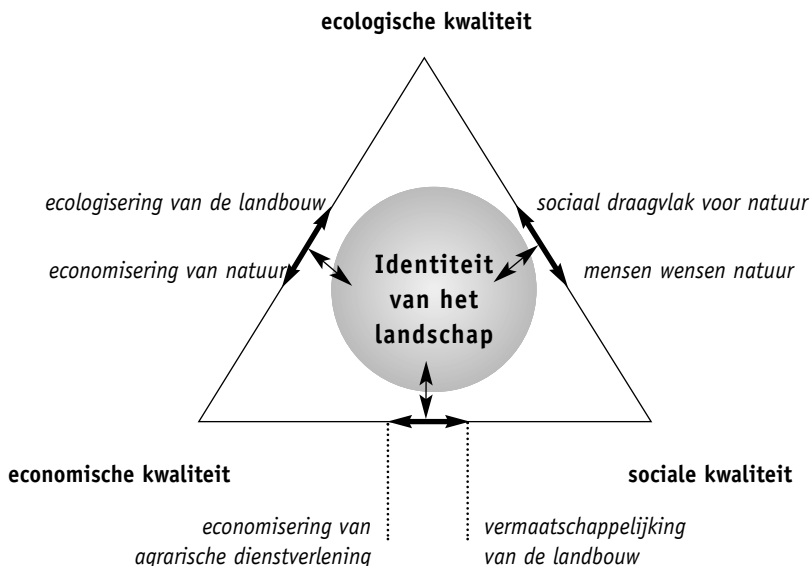
Het nieuwe platteland, zoals dat vormkrijgt in de werkgebieden van de Agrarische Natuurverenigingen *Waterland* en *Den Hâneker* (Alblasserwaard-Vijfheerenlanden), is een 'multifunctionele groene ruimte' met het profiel van een door boeren beheerde productie- en belevingsruimte. Hieraan ligt een breed natuurbeeld ten grondslag met een positieve waardering voor het vermengen van functionele, arcadische en vrije ongerepte natuur, en ook natuur en landschap als decor voor vertier en vermaak. Boeren op het nieuwe platteland voorzien in dit brede natuurbeeld met productieweiden omgeven door natuurlijk beheerde perceelsranden, die tevens kleine landschapselementen zijn. Het aanbod komt van individuele boeren, maar ook van de gezamenlijke boeren in een polder, denk bijvoorbeeld aan wandelroutes die deels over particulier terrein, maar grotendeels over kaden en oude tiendwegen gaan. Er is variatie binnen de afzonderlijke bedrijven - productiegrond omgeven door belevingselementen -, en binnen een streek (een productieboer naast iemand die een terrasje voor plattelandsgasten opent). Het brede natuurbeeld, als een vrije exercitie in mengvormen, is postmodern bij uitstek.

Ecologische, economische en sociale duurzaamheid

De conventionele landbouwontwikkeling van de afgelopen decennia werd ingegeven door het streven van boeren om hun inkomens, bij afnemende financiële marges per eenheid product, op peil te houden. Dit lukte in de hoogtijdagen van agrarische expansie in Nederland vaak aar-

Figuur 3 Win-win processen tussen gebiedskwaliteiten, landschapsidentiteit als scheidsrechter.

Figure 3 Win-win processes between spatial qualities, landscape-identity as a frame of reference.

dig, maar het ging ten koste van ecologische en sociale gebiedskwaliteiten. Specialisatie, intensivering en schaalvergroting in de landbouw gingen ten koste van natuurwaarden en ook van de eigenheid, toegankelijkheid en belevingswaarde van het landschap.

De nieuwe dienstverlenende landbouw bij de stad veronderstelt dat er een *win-win* verhouding komt tussen economische kwaliteit (landbouwincomens) en andere kwaliteiten van het veenweidegebied (ecologisch en sociaal). Figuur 3 visualiseert *win-win* verhoudingen met voor wat, hoort wat processen op elke verbindingslijn tussen de componenten van ruimtelijke kwaliteit. Een eerste koppel *win-win* processen is ecologisering van de landbouw in combinatie met het economiseren van de natuur. Een tweede koppel is vermaatschappelijking van de landbouw in combinatie met het economiseren hiervan in de vorm van betaalde dienstverlening binnen een rurale setting. Een derde koppel, zonder economische dimensie, is het verbond tussen het beheren en ontwikkelen van ‘mensen wensen natuur’ wat meteen het sociale draagvlak voor natuur versterkt (zoals bij wilgenknotters en nestzoekers die enthousiast aan natuur- en landschapsbeheer doen).

Een punt van aandacht is of het wel allemaal *win-win* is wat de klok slaat. In het Groene Hart zijn om te beginnen twee typen ‘brandstof’ zichtbaar die uit enthousiasme voor *win-win* gemakkelijk over het hoofd worden gezien. Er is economische brandstof in de vorm van de inkomensoverdracht vanuit de stedelijke naar de agrarische samenleving. Professionele plattelandsondernemers bieden waar voor het geld, waardoor de maatschappelijke welvaart door agrarische verbreding kan toenemen. In het veenweidegebied is er ook de ecologische brandstof van het opgestookte veen die over het hoofd wordt gezien vanuit een visie met een beperkte tijdshorizon. Tenslotte is er bij *everything goes* in een postindustriële samenleving het gevaar dat *win-win* op bedrijfsniveau alle aandacht krijgt en het verlies

op streekniveau (landschapsidentiteit) of hoger (gaafheid van het Groene Hart) wordt vergeten. Tenslotte is er soms reden voor argwaan in *win-win* op bedrijfsniveau, omdat het exploiteren van omgevingskwaliteiten door boeren niet per definitie samengaat met het ‘cultiveren’ hiervan. Vooral in uitbreidende sociale verbreding ligt het gevaar besloten dat het aanhouden van een weidebedrijf wordt ervaren als ballast en niet langer als primaire inkomensbron of desnoods als een *license to serve*.

Positieve verankering weidelandschap

Een realistische kijk op de reikwijdte van *win-win* constructies let ook op de dynamiek van het technologische en economische krachtenveld waarin boeren zich bevinden. Om het weidelandschap te handhaven als kern van het Groene Hart zal het nodig zijn op te roeien tegen een hoofdstroom in de eigen voervoorziening voor de melkveehouderij, waarin andere voedergewassen naast gras steeds belangrijker worden, zoals snijmaïs. De verankering van het steeds zeldzamere weidelandschap zal berusten op verschillende mechanismen in onderlinge combinatie (zie: LNV, 2002). Dit gaat meestal niet zonder beperkingen voor boeren. Het meest gevoelig lijken hogere polderpeilen en het aan banden leggen van de talrijke particuliere onderbemalingen (dieper dan de collectieve polderpeilen).

Hogere waterpeilen maken het weidelandschap tot een feitelijk verplicht nummer voor boeren doordat andere cultuurgewassen hier nog slechter tegen kunnen dan gras. Het weidelandschap wordt ook formeel een verplicht nummer wanneer bestemmingsplannen van gemeenten, op instigatie van de provincie, de teelt van ‘opgaande gewassen’ (boomteelt of snijmaïs) uitsluiten. Vergaande beperkingen om het weidelandschap te bewaren, zullen echter economisch niet levensvatbaar zijn, zonder mechanismen die boeren extra ruimte geven. Bij een po-

satieve verankering van het weidelandschap zijn er bijvoorbeeld inkomenstoelagen voor duurzame landbouw bij bijzondere beperkingen (hogere peilen, alleen weiland). De samenleving koopt van boeren niet alleen melk maar in een aparte betaling ook landschap.

De gedachte is dat het weidelandschap anders verdwijnt, linksom (hoofdstroomontwikkeling in de melkveehouderij) dan wel rechtsom (marginalisering en terugtrekken van landbouw). Bij een combinatie van beperkende omstandigheden en inkomenstoelagen zijn boeren in de veenweiden vergelijkbaar met buitenlandse collega's op bergweiden. Zij staan maatschappelijk hoog genoteerd als beheerders van publieke goederen, maar hebben een zwakke positie in reguliere landbouwmarkten.

Toekomstperspectieven

In de studie *Groene Hart met landbouw naar een hoger peil?* gingen Van der Ploeg et al. (2001) vanuit bekende technische relaties en inschattingen door experts, na hoe de drie genoemde kwaliteiten van het veenweidegebied zich ontwikkelen wanneer waterpeilen worden opgetrokken van 60 naar 35 centimeter beneden maaiveld. Vervolgens zocht de studie met vier toekomstconcepten naar win-win constructies voor het repareren van het gebrek aan economische duurzaamheid in het Groene Hart na het verhogen van de waterpeilen.

De uitkomsten van het kwantitatieve deel van de studie zijn als volgt samen te vatten:

- Ecologische Kwaliteit ... 'globaal 50% verbetering', omdat peilverhoging via afnemende oxidatie van het veen, leidt tot een halvering van het tempo in bodemdaling (en ook tot minder schadelijke emissies naar de dampkring). Hierdoor verdubbelt de levensduur van het resterende veenpakket met de hierop gevestigde typische landbouwsystemen, natuur en landschap. Actuele natuur- en landschapswaarden worden iets hoger doordat

verschillen in hoogteligging van weilanden belangrijker worden bij een hoger waterpeil, met een grotere variatie in landschap en natuur.

- Economische Kwaliteit ... '30 tot 50% verslechtering', omdat hogere waterpeilen via afnemende voeropbrengsten en toenemende weersgevoeligheid van de bedrijfsvoering leiden tot een daling van landbouwincomens met globaal 30% naar een niveau dat gemiddeld op 50% ligt van het landbouwincome op melkveebedrijven elders in Nederland.
- Sociale Kwaliteit ... 'neutraal', omdat de doorwerking van hogere peilen in de toegankelijkheid en belevingswaarde van het landelijk gebied voor de stedelijke omgeving, relatief gering is vergeleken met de sterke ecologische en economische doorwerking. Bovendien is het een gemengde invloed, bijvoorbeeld omdat het nattere land hogere natuurwaarden en meer variatie in het landschap geeft maar anderzijds de toegankelijkheid voor landgebonden medegebruik vermindert.

Hogere waterpeilen zouden, alles bijeengenomen, de stabiliteit van het complexe veenweidesysteem van het Groene Hart waarschijnlijk dodelijk aantasten. Peilverhoging komt dan weliswaar de levensduur van het veenpakket ten goede, maar redt beslist niet die van de daarop gevestigde bijzondere waarden van natuur en landschap. Dit komt doordat het veenweidebedrijf op wat langere termijn dreigt weg te vallen als economische drager.

Vier ontwikkelingsconcepten

Het kwalitatieve deel van de studie *Het Groene Hart met landbouw naar een hoger peil?* was een verkenning van mogelijkheden om dit dilemma te doorbreken. Deze verkenning gebeurde met vier ontwikkelingsconcepten die indicatief werden uitgewerkt voor veenweidebedrijf, veenweidegebied en instituties voor nieuwe ruilverhoudingen tussen agrarische en stedelijke samenleving. De vier ontwikke-

- zone met stadspacht
- bebouwde kom Zegveld
- ontginningsas (ontwikkeling van verschillende vormen van stadspacht)
- versterken van erfbeplantingen
- versterken van erfbeplantingen en aanleg van kleine bouselementen
- houkade (Hazekade en Rietveldse Kade)
- bos
- water (voor verschillende vormen van recreatie)
- routes voor vormen van kleine watersport
- aansluiting op polder- of boezemwater
- zone met natuurspacht

Figuur 4 Uitwerking gebiedsconcept voor stadsgerichte ontwikkelingsstrategie ten noorden van Woerden (door Klaas de Poel).

Figure 4 The city oriented development strategy elaborated for an area North of Woerden (by Klaas de Poel).

lingsconcepten waren a) technologiegericht, b) streekeigen, c) natuurgericht en d) stadsgericht. Deze opties staan hier globaal in een opklimmende volgorde wat betreft het niveau van de door boeren te ontwikkelen ruimtelijke kwaliteit in het veenweidegebied, vanuit het perspectief van de omringende Randstad. Dit is ook een opklimmende volgorde wat betreft de omvang van de geldstroom die in het kader van de nieuwe ruilverhouding van de stedelijke naar de agrarische wereld gaat. Met andere woorden: de mooiste oplossingen zijn ook de duurste. De vier corresponderende gebiedsconcepten zijn voor het deelgebied Mije - Zegveld in kaartbeelden uitgewerkt (figuur 4).

Tabel 1 geeft in plussen en minnen een indicatie van de potentiële ontwikkeling van ruimtelijke kwaliteit (economisch + ecologisch + sociaal) en in cijfers (euro's per hectare) van de corresponderende inkomensoverdracht naar boeren. De tabel geeft vooraan de geschatte potentiële ontwikkeling bij de huidige waterpeilen, terwijl achteraan die bij verhoogde waterpeilen staat. Dit is in feite grotendeels de geschatte ontwikkeling van omgevingskwaliteiten (ecologisch + sociaal) doordat er een institutionele vernieuwing wordt verondersteld die er voor zorgt dat het inkomen van melkveehouders in het veenweidegebied,

ondanks verhoging van de waterpeilen, op hetzelfde niveau komt als gemiddeld bij melkveehouders elders in Nederland. Zo'n institutionele vernieuwing, die zorgt voor extra inkomensoverdracht naar boeren, is aan de onderkant van de tabel afwezig. Dit toont zonder institutionele vernieuwing sombere vooruitzichten voor met veenweidebedrijven verbonden ruimtelijke kwaliteit ongeacht de vraag of er wel of geen verhoging van waterpeilen wordt doorgevoerd.

Het streekeigen (historische) ontwikkelingsconcept sluit het meest aan bij de bestaande beweging in het veenweidegebied naar verbrede landbouw, zoals hiervoor beschreven. Boeren blijven zich concentreren op productielandbouw, maar proberen hier - op instigatie van hun eigen agrarische natuurverenigingen - zoveel mogelijk streekeigen, natuurvriendelijke en publiek-vriendelijke elementen aan toe te voegen. De institutionele vernieuwing zorgt er bij de huidige peilen voor dat boeren met extra agrarisch natuur- en landschapsbeheer hun inkomensachterstand kunnen inhalen. Bij de huidige institutionele verhoudingen kan dit op gespannen voet komen te staan met de zienswijze in Brussel, waarin de vergoeding voor in agrarisch natuurbeheer ingezette productiemiddelen (arbeid, grond), niet hoger mag zijn dan wat met

Ontwikkelingsconcept:	Huidig waterpeil: 60 cm diep		Hoger waterpeil: 35 cm diep	
	Ontwikkeling Ruimtelijke Kwaliteit	Additionele geldstroom van burger naar boer (euro / ha)	Ontwikkeling Ruimtelijke Kwaliteit	Additionele geldstroom van burger naar boer (euro / ha)
<i>Institutionele vernieuwing:</i>				
<i>Extra kwaliteit wordt beloond</i>				
• Technologiegerichte ontwikkeling	— —	0	0	225
• Streekeigen ontwikkeling	++	175	+++	450
• Natuurgerichte ontwikkeling	nvt	nvt	++++	910
• Stadsgerichte ontwikkeling	+++	545	++++	910
<i>Zonder deze vernieuwing</i>				
• Ontwikkeling korte termijn	—	0	0	0
• Ontwikkeling lange termijn	— —	0	— —	0
	exit veenweidewaarden		exit veenweidewaarden	

Tabel 1 Indicatieve ontwikkeling van door boeren geleverde Ruimtelijke Kwaliteit en daaraan gerelateerde additionele geldstromen van burger naar boer (Bron: Van der Ploeg *et al* 2001).

Table 1 Spatial quality delivered by farmers related to an additional flow of income from the urban to the agricultural world.

deze productiemiddelen in landbouwproductie is te behalen. De vergoedingen gaan daardoor automatisch omlaag wanneer, zoals valt te verwachten, de economische marges in de landbouw omlaag gaan. De noodzaak tot een institutionele vernieuwing doet zich bij het verhogen van waterpeilen nog veel sterker voelen. Het verschil in inkomensoverdracht van burger naar boer, van 275 euro per hectare, komt overeen met de berekende landbouwkundige schade van peilverhoging (tabel 1).

De inkomensschade door peilverhoging is voor biologische melkveebedrijven overigens aanzienlijk groter dan die bij een 'conventionele' streekeigen ontwikkeling (365 euro per hectare). Dit komt doordat op natte veengrond minder stikstof vrijkomt uit de bodem waarmee de gratis 'mestgift', waarvan met name de biologische melkveehouderij profiteert, grotendeels weg valt. De studie zocht hier een oplossing voor door biologische melkveehouderij te koppelen aan een stadsgerichte ontwikkeling. Het extra kostennadeel van biologische melkveehouderij zou dan worden meegenomen in de inkomensoverdracht die

bij een stadsgerichte ontwikkeling, met 910 euro per hectare, aanzienlijk groter is dan de 450 euro per hectare voor groene diensten bij een streekeigen ontwikkeling. Het bedrag per hectare bij een stadsgerichte ontwikkeling is overigens een globale en voorzichtige schatting. Het is indicatief bepaald vanuit de veronderstelling dat het minstens even groot is als de berekende inkomensoverdracht die nodig is voor een concurrerende melkveehouderij op natuurgerichte basis (910 euro per hectare). De overdracht bij een natuurgerichte ontwikkeling verdubbelt, vergeleken met die bij een streekgerichte ontwikkeling, omdat hier in de berekening de goedkoopste aanpassingsstrategie bij peilverhoging (compenserend voer aankopen) werd uitgesloten. De consequentie daarvan is een aanzienlijke daling van de melkproductie per koe en oplopende vaste kosten van arbeid, grond, gebouwen en apparatuur. De inkomensoverdracht kan eventueel in natura plaatsvinden, bijvoorbeeld in de vorm van gratis of zelfs negatieve pacht.

Potentiële ruimtelijke kwaliteit bij huidige en verhoogde waterpeilen

Het verschil in ruimtelijke kwaliteit tussen situaties met verhoogde en huidige waterpeilen zal relatief groot zijn bij een technologiegestuurde landbouwontwikkeling. Bij de huidige polderpeilen zal de opkomende tendens om ook op veengrond snijmaïs te verbouwen dan waarschijnlijk doorzetten. Bij hogere waterpeilen verdwijnen nog steeds de koeien uit de wei, maar basiskwaliteiten van het landschap zoals grasgroene ruimte en rust blijven. Nieuwe technologie zoals een graasrobot met lage wieldruk, is wellicht ook inzetbaar in pleksgewijs natuurbeheer.

Het verschil tussen verhoogde en huidige waterpeilen is bij de streek- en stadsgerichte concepten relatief klein. Met peilverhoging verdubbelt weliswaar de levensduur van het veenpakket maar daar staat tegenover dat de kansen voor organische landbouw (o.a. biologisch) met alle voordelen voor ecologie en stedelijke beleving, sterk afnemen. Dit komt doordat bij hogere waterpeilen de laag met een actief bodemleven en 'gratis' stikstof uit veenoxidatie voor grasgroei (Eshuis *et al.*, 2001) smaller is dan bij diepere waterpeilen. Vanuit het natuurgerichte concept is alleen gekeken naar een toekomst met hogere waterpeilen, omdat de voeropbrengsten hier ondergeschikt zijn aan de natuuropbrengsten, met name de botanische rijkdom.

De verschillen tussen de technologiegerichte en de andere ontwikkelingsrichtingen worden mede bepaald door schaalvergroting. In de andere ontwikkelingsrichtingen is een melkveestapel van 60 à 70 stuks groot genoeg om nieuwe technologie zoals een melkrobot te kunnen toepassen, en wordt de vrijkomende arbeid ingezet in betaalde groene en rode diensten. In de technologiegerichte ontwikkelingsrichting wordt de vrijkomende arbeid ingezet voor schaalvergroting, waarna de grote melkveekoppels niet meer het natte land op kunnen omdat dit te veel vertrapping van gras zou geven.

Het niveau van de inkomensoverdracht

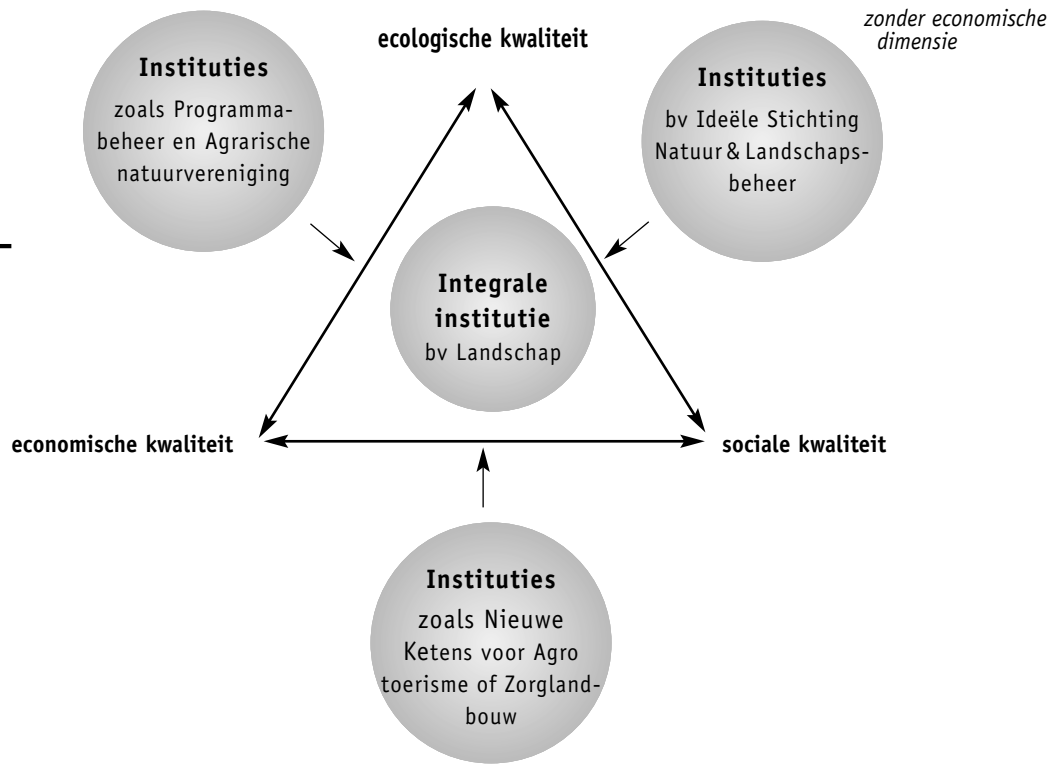
De omvang van de inkomensoverdracht bij peilverhoging zou voor 50.000 hectare echte veenweiden variëren van 11 miljoen op jaarbasis (technologiegericht) via 22,5 miljoen (streekeigen) tot 45 miljoen Euro bij natuur- of stadsgericht. Op kapitaalsbasis zou de investering in een eventueel groenfonds ongeveer twintig maal zo groot moeten zijn, gerekend vanuit een reële rente van 5% die is aan te wenden voor inkomstenstoelagen. De investering zou derhalve variëren van 225 via 450 naar 900 miljoen euro. Bij de concepten met een hoge ruimtelijke kwaliteit (streekeigen, natuur- en stadsgericht) zou de extra inkomensoverdracht voldoende moeten zijn om de nadelen van peilverhoging te ondervangen en ook nog de bestaande inkomensachterstand ten opzichte van melkveehouders elders, in te halen. Een bijkomend voordeel voor ruimtelijke kwaliteit is dat een welvarende boerenstand een positieve landschappelijke uitstraling heeft net als in het verleden, getuige de rijen met monumentale boerderijen in delen van het veenweidegebied.

Institutionele voorwaarden voor toekomstperspectieven

Er zijn lichtere en zwaardere institutionele vernieuwingen wat betreft hun vermogen om omgevingskwaliteiten (ecologisch, sociaal) te genereren en economische kwaliteit (boereninkomen) op peil te houden. De streekeigen ontwikkelingsrichting staat hierin dichterbij de technologische dan bij de stad- en natuurgerichte richting. Maar peilverhoging met behoud van het veenweidelandschap lijkt hoe dan ook een ingrijpende institutionele verandering voor boer en stedeling nodig te maken. De studie *Groene Hart met landbouw naar een hoger peil?* mondde uit in een boodschap voor stedelingen: 'Een multifunctioneel landelijk gebied is niet langer op te vatten als een gratis bijproduct van de landbouw' (persbericht). Een slui-

Figuur 5 Instituties voor het integraal verhogen van ruimtelijke kwaliteit.

Figure 5 Institutions for an integrated increase of spatial quality.

rende kwestie wordt door plannen voor hogere waterpeilen dan ook op scherp gezet.

De studie noemt de optie om hogere waterpeilen te koppelen aan het instellen van een groenfonds dat voldoende groot moet zijn om hieruit jaarlijks inkomstenstoeslagen te putten die het verlies aan producerend vermogen van de grond compenseren. Aanvullend hierop kunnen er dan - via agrarische natuurverenigingen - bedrijfsspecifieke contracten komen vanuit het principe 'de slechtste grond (voor landbouw) is de beste (voor natuur)' (zie Stortelder et al., 200). Zo werkt het nu al in de werkgebieden van agrarische natuurverenigingen zoals door contracten voor slootkantenbeheer en terreintjes 'plas-dras natuur'. Na peilverhoging nemen de verschillen in productiewaarde tussen en binnen percelen drastisch toe als gevolg van ogenschijnlijk kleine verschillen in hoogteligging binnen gebieden met een uniform waterpeil.

Een groenfonds zou een integrale institutie moeten zijn voor het agrarisch beheer van met elkaar verbonden ruimtelijke kwaliteiten waaronder landschap als een publiek goed. Figuur 5 gebruikt voor zo'n centrale institutie het

woord *Land-Schap*. Dit zou gestalte kunnen krijgen voor het gehele Groene Hart en - in wisselwerking hiermee - ook voor kleinere landschappelijke eenheden. Dit zou een relatie zijn als die nu bestaat tussen de koepelorganisatie *In Natura* en lokale Agrarische Natuurverenigingen. De integrale institutie wordt op de flanken van figuur 5 aangevuld met partiële instituties voor respectievelijk agrarisch natuur- en landschapsbeheer (vanuit het principe 'de slechtste grond is de beste') en publieke dienstverlening in het agrarische gebied. Bij dit alles lijkt het reëel de woorden subsidie en uitkering te vermijden omdat het in feite een beloning is voor door boeren geleverde prestaties. Het zou ideaal zijn de financiering dicht bij huis te regelen zoals via omslagen van Waterschappen - wat goed zou zijn voor stedelijke inspraak en agrarische zingeving -, en dit te combineren met cofinanciering vanuit Den Haag en Brussel.

Immateriële kant van instituties

Institutionele vernieuwing heeft naast de materiële kant van een andere marktordening (die het economiseren van

voorheen publieke goederen mogelijk maakt) ook de immateriële kant van andere opvattingen bij boeren en burgers over landbouw en landelijk gebied. Voor burgers is de boodschap dat niet alles gratis kan zijn. Daarnaast is er de boodschap voor boeren dat het verzorgen van landschap even 'echt' is als het afleveren van een half miljoen liter melk op jaarbasis. Het doordringen van dit besef wordt niet bevorderd met het negatieve argument 'wanneer je als weideboer mag blijven in het Groene Hart dan is dat niet vanwege de melkproductie maar om het landschap dat je verzorgt'. In Van der Ploeg (2001) is mijn inschatting op basis van interviews met boeren en boerinnen, dat ongeveer 70% van de jonge ondernemers op weg is de niet-productiekant van het bedrijf steeds 'echter' te gaan vinden. Of de mentale knop helemaal omgaat - verbreding is meer dan een hobby of een aardige bijverdiensite -, zal sterk afhangen van de mate waarin de stedelijke samenleving voor dit doel financieel over de brug komt, en vermoedelijk ook van de vorm waarin de financiering wordt gegoten. Hier liggen voetangels en klemmen. Zelfs Oostenrijkse bergboeren die een landschap leveren waar de grote toeristische sector van hun land het van moet hebben, schijnen aan de forse betalingen uit Wenen en Brussel vaak niet de overtuiging te ontleen dat zij echte boeren zijn (mededeling van een Oostenrijkse expert in een EU workshop van ELPEN).

Conclusies en discussie

Conclusies

- 1) Het Groene Hart is een complex ruimtelijk systeem dat - als agrarisch cultuurlandschap op ontwaterde veengrond - inherent ecologisch niet duurzaam is.
- 2) Wanneer om redenen van ecologie en de toekomstige waterbeheersing in laag Nederland, prioriteit wordt gegeven aan het langzamer opstoken van het veenpakket door de waterpeilen te verhogen naar een peil waarbij technisch melkvee­veehouderij/ weidebouw nog niet mogelijk is, dan zal - bij de huidige markt­ordening - de rentabiliteit van de melkveehouderij zo verslechteren dat het ruimtelijk veenweidesysteem in het Groene Hart economisch niet duurzaam is.
- 3) Dit dilemma tussen ecologische en economische duurzaamheid valt in beginsel te doorbreken door de spelregels tussen boeren en medegebruikers van het Groene Hart zodanig te veranderen dat het vermarkten van 'de streek' (Ruimtelijke Kwaliteit) samen met 'producten uit de streek' (melk en vlees) de economische basis wordt van veenweidebedrijf en veenweidegebied. Dit impliceert een institutionele vernieuwing die enerzijds omgevingskwaliteiten (ecologisch, sociaal) genereert en anderzijds een hieraan gerelateerde stabiele inkomensoverdracht.
- 4) Een andere mogelijkheid om het dilemma te doorbreken is om in een korter tijdsperspectief te kijken naar de duurzaamheid voor het ruimtelijk veenweidesysteem in het Groene Hart, in halve in plaats van hele eeuwen. Dan doemt de mogelijkheid op om bij het huidige waterpeil (ongeveer 60 centimeter beneden maaiveld) te komen tot een opge­waardeerd veenweidegebied, voor boer en stedeling. De huidige lijn van de door Agrarische Natuurverenigingen gestimuleerde beheersen gastheerrol van boeren wordt dan doorgetrokken. Er wordt ook ingezet op het verder ontwikkelen van een organische melkveehouderij die gekenmerkt wordt door een optimaal gebruik van en zorg voor lokale natuurlijke hulpbronnen. Een negatieve aantekening is echter dat het veen fungeert als 'brandstof' voor organische landbouw.
- 5) Een technologisch gestuurde ontwikkeling in de melkveehouderij, met 'koeien uit de wei' en andere voeder­gewassen naast weidebouw, is een bedreiging voor de

landschappelijke identiteit van het veenweidegebied en daarmee voor het maatschappelijk draagvlak om het Groene Hart als een open ruimte te bewaren.

- 6) Dergelijke bedreigingen (vanuit 'autonome ontwikkelingen') zijn moeilijk tegen te gaan, hooguit door een combinatie van uiteenlopende instrumenten van markt (een premie op de melk van echte weidebedrijven), regelgeving (geen onderbemaling, geen opgaande gewassen), overtuigen en daarmee verbonden samenwerking (boeren onderling en met burgers) vanuit weigevol voor het Groene Hart van de Randstad.
- 7) Alles bijeengenomen kan de conclusie luiden dat er wel een goede toekomst is voor het historische landschap van het Groene Hart, maar dat dit veel overleg en goede wil vergt van boeren, burgers en beleid. Bovendien geldt de relativering dat er geen oplossing bestaat zonder kosten.

Discussie

Bij de conclusies wordt ervan uitgegaan dat voor het behouden en ontwikkelen van het historische cultuurlandschap boeren nodig blijven. Dit zal niet voor iedereen vanzelfspreken. Luiten (2001) gaat er bijvoorbeeld van uit dat de identiteit van het landschap ook overeind blijft wanneer de landbouw zich vanwege een te sterke vernatting terugtrekt, of wordt uitgekocht, waarna het land binnen het bijna duizend jaar oude patroon van kavels en waterlopen blijft liggen voor de natuur. Bij een uiterst hoog waterpeil (moeras) zou dit leiden tot nieuwe veenvorming, waarbij het moeilijk voorstelbaar is dat de oorspronkelijke topografische structuur blijft bestaan.

Het is onjuist om cultuur en natuur als communicerende vaten te zien waarbij een toename van het een noodzakelijkerwijs een vermindering van het andere betekent. Dit lijkt buiten de landbouw op te gaan (natuurbeheer) maar vooral ook daarbinnen (landbouw opgevat als coproduc-

tie van mens en natuur). Voor de toekomst van het historische landschap in het Groene Hart lijkt het van belang dat het accent komt te liggen bij een opvatting van landbouw waarin het 'cultiveren van natuurlijke hulpbronnen' door boeren zo ruim wordt opvat dat het onderscheid uit de conventionele landbouw tussen 'levende have' (vee en productieweiden) en omringende natuur (biodiversiteit, bodem, water) wegvalt. Omdat deze organische benadering een landelijk gebied oplevert waar stedelingen vaak het meest van gecharmeerd zijn, lijkt een dergelijke beroepsopvatting ook het beste uitgangspunt voor boeren om hun strategische positie voor het vermarkten van veenweidewaarden te versterken.

Dankwoord

De auteur is dank verschuldigd aan diverse leden van het onderzoeksteam Groene Hart met landbouw naar een hoger peil? voor hun commentaar op voorversies en dit geldt speciaal voor Leo van den Berg vanwege zijn kritisch-opbouwende reactie op het eindconcept. Verder hielp Anton Jansen de eindtekst te verbeteren.

Summary

Future for a historical landscape?

Bareld van der Ploeg

Landschap 19 (2002)

Peat Meadows, Multifunctionality,
Agriculture, City's Countryside

The peat meadows in the western part of the Netherlands often are considered as the green heart of a surrounding circle of towns, the so-called Randstad Holland. This paper deals with reorganization in farming, which implies focussing on a systematic combination of land based farming with a wide range of services for urban society (Agriculture in the City's Countryside). The farmer's re-orientation is accompanied by institu-

tional reframing, which includes in particular a stable payment of 'green' as a public good. The process of reorganization is analysed from the perspective of four development concepts (technology driven, region specific, nature oriented and city oriented). The need for such a reorientation - from mono-functional agricultural production to multifunctional use of farmland - is even more urgent in the case of planned higher water levels in the drainage channels. These would give more sustainable peat soils but simultaneously marginalize production-oriented dairy farming to an extent that it probably would disappear and with it the green heart of an urbanized area and a typical historical Dutch polder landscape.

Literatuur

Borger G., A. Haartsen, P. Vesters en F. Horsten, 1997. Het Groene Hart: een Hollands Cultuurlandschap, Matrijs Utrecht.

Bryant C.R. and T.R.R. Johnston, 1992. Agriculture in the City's Countryside London Belhaven Press.

Eshuis, J., M. Stuiver, F. Verhoeven, J.D. van der Ploeg, 2001. Goede mest stinkt niet: een studie over drijfmest, ervaringskennis en het terugdringen van mineralen verliezen in de melkveehouderij. Wageningen Universiteit, studies van landbouw en platteland, 31.

Kooy G.A., 1956. De zelfkazerij in Midden-Nederland: een onderzoek naar haar voortbestaan Assen van Gorkum.

Luiten E, 2001. Over het maaiveld" tien stellingen over landschap, landschapsarchitectuur en onderzoek Gastcollege Wageningen Universiteit.

Ministerie van Landbouw Natuurbeheer en Visserij 2002. Structuurschema Groene ruimte 2 Den Haag.

Ploeg, B. van der, 2001. Het Weigevool in het Groene Hart van de Randstad: Een studie onder Melkveehouders in het Westelijk Veenweidegebied naar hun bereidheid en mogelijkheden zich te ontwikkelen van productieboer tot plattelandsondernemer. Wageningen Universiteit, Wageningen, proefschrift, 214 pp.

Ploeg, B. van der, L.M.J. van den Berg, M.H. Borgstein, A. van den Ham, R. Leopold, K.R. de Poel en R.A.M. Schrijver, 2001. Groene Hart met landbouw naar een hoger peil? LEI rapport 4.01.08, Den Haag.

Ploeg B. van der, 1984. Een aparte bedrijfsstijl voor de stedelijke nabijheid? Den Haag LEI Mededelingen 317.

Stortelder A.H.F., R.A.M. Schrijver, H. Alberts, A. van den Berg, R.G.M. Kwak, K.R. de Poel, J.H.J. Schaminée, I.M. van den Top en P.A.M. Vischedijk, 2001. Boeren voor natuur: de slechtste grond is de beste. Wageningen, Alterra-rapport 312.

Thünen, J.H. von 1842. Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie.

Tosseram B.G.L.M. 1936. Het melkwinningsgebied van Amsterdam: een sociografische studie over consumptiemelkers. Purmerend. J. Muusses .

Vries J. de 1974. The Dutch Rural Economy in the Golden Age 1500-1700 New Haven and London, Yale University Press.